

Валерій Давиденко,

кандидат юридичних наук,
професор кафедри цивільних
та кримінально-правових дисциплін
Українського державного університету
фінансів та міжнародної торгівлі

УДК 343.98.067

***Місце криміналістичної характеристики
в системі окремої методики розслідування
протиправного заволодіння
військовим майном військовими
службовими особами***

Вивчення статистичної інформації з питань викрадення, привласнення, вимагання військового майна, а також заволодіння ним шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем (ст. 410 КК України) свідчить про спрямованість до зростання цього виду військових злочинів.

Проте поза увагою вчених криміналістів в Україні донедавна лишались питання криміналістичного забезпечення розслідування військових злочинів, серед яких особливу небезпеку становлять злочини, пов'язані із протиправним посяганням на військове майно. Ця обставина переконливо свідчить про актуальність запропонованої до розгляду проблеми.

Шкідливими наслідками зазначених злочинів є завдання значних мате-

ріальних збитків, приведення у непридатність військової техніки, неможливість виконання військовою частиною або окремими її підрозділами бойового завдання, необхідність залучення значних сил і засобів до розшуку військового майна, яке незаконно потрапило у володіння певного військовослужбовця [1, с. 168].

Суспільну небезпеку цих діянь значно посилює протиправне заволодіння військовим майном саме військовими службовими особами, які зобов'язані забезпечити зберігання майна, проте, з огляду на свої повноваження, використовують організаційно-розпорядчі або адміністративно-господарські функції всупереч інтересам служби, а також установленого порядку здійснення права влас-

ності щодо військового майна, протиправно і безоплатно обертають військове майно на свою користь. Спеціальний суб'єкт – військова службова особа, становить вагому складову в системі криміналістичної характеристики – криміналістично-значимих ознак цього злочину, або відомостей (інформації, даних) про такі ознаки.

Криміналістичній характеристиці, як будь-якій системі, властиві наявність структурних елементів, зв'язок між елементами, цілісність системи. Криміналістична характеристика злочину, як система, виконує і певні функції: 1) евристичну та пізнавальну (сприяє пошуку слідів і розкриттю злочину); 2) організаційно-методичну (допомагає обрати відповідну методику розслідування, організувати роботу слідчого); 3) оціночну (певною мірою допомагає правильно оцінити ознаки окремих версій у зіставленні їх із типовими версіями).

М. В. Салтевський здійснив аналіз поглядів провідних учених-криміналістів щодо структури криміналістичної характеристики та дійшов висновку, що більшість авторів виділяють такі чотири елементи: 1) предмет безпосереднього посягання; 2) спосіб учинення злочину в його широкому розумінні; 3) типова обстановка – «слідова картина» в її широкій інтерпретації; 4) особа злочинця [2, с. 419].

Тому ми вважаємо за доцільне теж дотримуватися такої структури, враховуючи, що в кожному виді, окремій групі або конкретному злочині структура криміналістичної характеристики може конкретизуватися, змінювати свої параметри: кількісно-якісний склад криміналістично-значимих ознак, зв'язки між ними, у взаємодію можуть вступати нові об'єкти або може змінюватися спосіб такої взаємодії тощо.

Теоретичну основу дослідження підтвердили емпіричні дані – результати анкетування 205 працівників

спеціалізованих прокуратур з нагляду за додержанням законів у воєнній сфері та 225 військових службових осіб.

Отже, щодо предмета злочинного (безпосереднього) посягання, то є обґрунтовані підстави зазначити, що це військове майно – державне майно, закріплене за військовими частинами, закладами, установами та організаціями Збройних Сил України та інших військових формувань.

На думку опитаних працівників прокуратури, найбільш типовим предметом посягання саме є:

1) кошти, зокрема безпідставно отримані премії, допомога, виплати, тощо; майно авіаційно-технічної служби та служб авіаційного забезпечення (60% респондентів);

2) паливно-мастильні матеріали; речове та побутове майно, продовольство (53%);

3) зброя та боєприпаси; майно автомобільної служби (автотехнічні засоби, їх запчастини, комплектуючі) (47%);

4) інструменти, інше інженерно-технічне майно (40%);

5) будівельні матеріали, меблі (33%);

6) майно квартирно-експлуатаційної служби; оптичні, вимірювальні прилади; майно служб радіаційного, хімічного захисту (27%).

Також 53% опитаних вважають, що до типового предмета зазначеного посягання можна загалом віднести будь-яке військово майно, яке перебуває на балансі у військовому формуванні, закріплене за службами та підрозділами та користується попитом у цивільних осіб.

21% опитаних військових службових осіб висловили своє бачення щодо необхідності прискорення процесу відчуження військового майна, яке з часів СРСР зберігається на складах, у сховищах, арсеналах, не використовується, проте користується попитом для збуту, є предметом розкрадання, протиправного заволодіння тощо.

Спосіб учинення злочину в його широкому розумінні.

Криміналістична характеристика злочину повинна розглядатися у взаємозв'язку сприятливих для розслідування даних та пов'язаних з ними обставин. Саме тому, на наш погляд, доцільно розглянути спосіб учинення протиправного заволодіння військовим майном військовою службовою особою, час, місце, його особливості в конкретних умовах військового господарства, а також наслідки в системі взаємозв'язку та значення цих даних для розслідування. Їх дослідження сприятиме аналізу інших елементів криміналістичної характеристики злочину.

У криміналістичному розумінні спосіб учинення злочину, передбаченого ч. 2 ст. 410 КК України, полягає в системі взаємозалежних та взаємообумовлених дій зі створення умов для протиправного заволодіння військовим майном, а також їх приховування.

Спосіб учинення злочину є міжгалузевим об'єктом вивчення низки наук кримінально-правового циклу. Для зазначеного криміналістичного поняття способу вчинення окремого злочину, базовим є його кримінально-правове поняття, сформоване на підставі кримінального закону в межах конкретного складу злочину.

Кримінально-процесуальний аспект способу визначається завданнями стосовно розкриття та розслідування злочинів, виконання інших завдань кримінального судочинства. Саме тому кримінально-процесуальне значення способу вчинення злочину під час досудового розслідування дасть змогу встановити елементи події злочину та інші обставини, які входять до предмету доказування.

Механізм протиправного заволодіння військовим майном військовою службовою особою становлять підготовка, безпосереднє вчинення та приховування злочину. Найбільш типове приготування до вчинення цього зло-

чину, на думку працівників спеціалізованих прокуратур, може охоплювати:

1) виявлення військового майна, протиправному заволодінню яким найбільш сприяють певні умови і обставини;

2) виявлення майна, яке користується найбільшим попитом для збуту та очікування найбільш сприятливих умов, обставин для заволодіння ним;

3) виявлення посередників збуту викраденого майна або конкретних осіб для збуту їм цього майна;

4) визначення (пошук) спілників серед матеріально-відповідальних осіб служби, військової частини або інших військових службових осіб та домовленість з ними про спільне вчинення злочину (27% опитаних).

5) штучне створення надлишків майна (33% опитаних).

6) виконання дій, спрямованих на виведення майна з обліку, підроблення обліково-звітних, прибуткових, видаткових документів про видачу (безповоротне використання) майна; переведення майна в іншу категорію з метою подальшого переміщення чи списання та заволодіння ним (40%).

Таким чином, на етапі підготовки, військовою службовою особою розробляється схема вилучення певних матеріальних цінностей чи грошових коштів, здійснюються організаційно-технічні заходи реалізації злочинного наміру. Отже, головним завданням підготовки до вчинення цього злочину – це створення необхідних умов для вдалої реалізації безпосереднього вилучення майна та подальшого приховування протиправних дій.

Характерною особливістю для військових службових осіб на етапі готування до заволодіння військовим майном є те, що на цій стадії вчинення злочину вони можуть залишатися майже не вразливими для правоохоронних органів, і їхні дії формально не виходять за межі господарських функцій.

Для типових способів учинення протиправного заволодіння військовим майном, на думку практичних праців-

ників прокуратури, більш характерними є такі:

1) шляхом використання службового становища, оформлення та подання завідомо неправдивих документів з метою переміщення певного майна за межі військової частини, проникнення до місця зберігання майна, усунення перешкод у процесі проникнення до сховища, безпосереднього вилучення (вивезення, виносу) військового майна; отримання готівкою грошових коштів тощо; оформлення фіктивних відряджень за рахунок коштів військової частини та отримання грошових виплат; безпідставне отримання матеріальної допомоги, премій, винагород;

2) відкрите заволодіння (вивезення, винесення) майном з використанням підроблених фіктивних документів, надання цьому процесу вигляду звичайної господарської дії, операції тощо (47% респондентів);

3) безпосереднє таємне заволодіння майном без внесення в прибутково-видаткові документи будь-яких змін із розрахунку на безкарність та з надією у майбутньому погасити нестачу, вивести майно з обліку шляхом списання тощо (20%);

4) безпосереднє таємне заволодіння майном шляхом його вилучення в цілому або по частинах (крадіжка) (11%);

5) протиправне заволодіння військовим майном або його частиною під час доставляння його з довольчого органу або під час передачі майна в іншу військову частину, заклад, установу тощо (22%).

Для кожного окремого випадку спосіб заволодіння військовим майном залежатиме від часу, місця та інших обставин, особливостей несення служби та завдань, що виконують офіцери та солдати військової частини, виробничого процесу, документообігу, пильності осіб добового наряду, вартових військової частини, служби контролю, інших особливостей у певній галузі

несення військової служби та господарювання.

Для злочинного заволодіння військовим майном військовими службовими особами, характерним є використання ними службових повноважень, професійних умінь та навичок з метою приховування протиправної діяльності. Причому приховування може відбутися як певні дії, що виконуються не обов'язково після вчинення злочину, але й як такі, що передують безпосередньому заволодінню майном. Так, спочатку виконуються заходи маскування дій, спрямованих на вчинення цього злочину, наприклад, унесення змін у бухгалтерські, облікові, інші фінансово-господарські документи, підроблюються акти на знищення або списання матеріальних цінностей, після чого відбувається заволодіння ними.

Отже, до *типових способів приховування* злочинного заволодіння військовим майном можуть бути віднесені:

1) знищення або псування обліково-звітних, прибутково-видаткових документів, що також може бути приховане способом складання актів знищення у зв'язку із закінченням строку збереження документів;

2) виведення майна з обліку шляхом його списання по облікових документах (начебто за збігом терміну його використання, пошкодження в разі стихійного лиха, військових навчань тощо);

3) оформлення фіктивних накладних, актів (інших документів) переміщення (передачі) майна в інші військові частини, установи, організації. З цією метою також можлива підробка певних фінансово-господарських документів реальної передачі військового майна, в яких його кількісні показники будуть дещо збільшені (з чим погодились 78% респондентів);

4) підпал (інше знищення) сховищ, інших об'єктів зберігання військового майна з метою приховати його нестачу;

5) інсценування крадіжок шляхом проникнення сторонніх осіб у сховища, склади, арсенали, комори підрозділів тощо (22% опитаних).

Крім зазначених способів приховування злочину, на нашу думку, можуть бути застосовані різноманітні форми перешкоджання проведенню ревізій, інвентаризацій, контрольних замірів тощо, залежно від особливостей слідчої ситуації, інших умов та обставин.

Типова обстановка «слідова картина» в її широкій інтерпретації.

Слідова картина як елемент криміналістичної характеристики – поняття збірне. Поряд з описом матеріальних й ідеальних слідів-відображень, слідова картина також включає обставини, що сприяють учиненню злочину [2, с. 420–421].

У криміналістичному аспекті під обстановкою вчинення злочину розуміється система різного роду взаємодіючих між собою до злочину та під час нього об'єктів, явищ і процесів, що характеризують місце, час, речовинні, природно-кліматичні, виробничі, побутові та інші умови навколишнього середовища, особливості поведінки учасників протиправної події, психологічні зв'язки між ними й інші чинники об'єктивної реальності, що визначають можливість, умови й інші обставини вчинення злочину.

Вчинення злочинів, пов'язаних із викраденням, привласненням, розтратою або протиправним заволодінням військовим майном військовою службовою особою, значною мірою зумовлено обстановкою злочину – умовами, в яких безпосередньо діє злочинець. Обстановка вчинення розкрадань військового майна, насамперед, зумовлена специфічними особливостями фінансово-господарської діяльності конкретної військової частини, організації чи підприємства, натомість, до більш характерної та типової обстановки вчинення злочину, на наш погляд, може бути віднесено:

1) неналежні кадровий підбір та правовиховна робота серед керівних та матеріально-відповідальних осіб;

2) відсутність дієвого контролю за збереженням, прийомом, відпуском, перевезенням грошових коштів та матеріальних цінностей;

3) недоліки у процесі ведення бухгалтерського та інших форм обліку;

4) систематичні порушення в забезпеченні звітності, документообігу;

5) неналежний контроль в системі технологічного процесу;

6) недоліки в організації внутрішньої служби, варті, іншої охорони та пропускної системи;

7) порушення в діяльності контрольно-ревізійних служб;

8) систематичність порушень у фінансово-господарській діяльності;

9) наявність внутрішніх та зовнішніх корупційних зв'язків.

У безпосередньому зв'язку та взаємозалежності з обставинами вчинення зазначеного військового злочину перебувають і типові сліди злочину, які можуть локалізуватися в бухгалтерських, організаційно-управлінських та інших документах виробничо-господарського характеру. А це можуть бути сліди повної чи часткової підробки документів, відповідні накази, розпорядження, рішення керівних службових осіб та інші задокументовані факти, пов'язані зі злочинним заволодінням військовим майном.

Крім того, зазначений злочин становить й інші дії, пов'язані із безпосереднім контактом з цим майном, що також є умовою виникнення матеріальних слідів.

Отже, матеріальними слідами протиправного вилучення військового майна є також і саме викрадене майно, виявлене у викрадача під час обшуку. До слідів, що мають криміналістичне значення, відносяться також і відомості про спосіб життя викрадача [3, с. 423]. Таким чином, у послідовності складного механізму викрадення, привласнення, розтрати або

протиправного заволодіння військовим майном військовою службовою особою зі зловживанням службовим становищем, спочатку виникають відповідні сліди цього злочину в документах, а вже потім виникають інші матеріальні сліди, пов'язані із безпосереднім заволодінням майном. Саме ця обставина і формує двоступеневий рівень в моделі механізму цього злочину: а) попереднє створення фіктивного права на заволодіння відповідним військовим майном; б) безпосереднє протиправне заволодіння цим майном.

Переважає більшість опитаних прокурорсько-слідчих працівників погодились з нашою думкою, що найбільш типовими складовими обставинками «слідової картини» зазначеної категорії злочинів саме є:

1) повна або часткова відсутність певного майна у сховищах, складах, на базах зберігання, арсеналах, підрозділах тощо;

2) наявність фіктивних фінансово-господарських прибутково-видаткових документів або їх відсутність внаслідок навмисного знищення;

3) характерні сліди знищення документів, майнових сховищ, комор, окремих господарських об'єктів (наприклад, унаслідок підпалу тощо, з метою приховати нестачу майна);

4) наявність змін (підробок, підчищення, витравлень, дописування, виправлень тощо) у фінансово-господарській документації;

5) приховане заволодіння військовим майном (його рух) так чи інакше фіксується у підроблених або правдивих прибутково-видаткових документах, якщо не було таємного викрадення цього майна;

6) наявність записів у прибутково-видатковій документації про швидкий та значний обсяг руху майна (його вибракування, списання, видачу тощо) у короткий проміжок часу;

7) наявність штучно створених надлишків певного майна, яке цілком

або частково не встигли вивезти з метою протиправного заволодіння ним;

8) будь-які інші матеріальні та ідеальні сліди відображень механізму злочину на стадіях його приготування, вчинення та приховування;

9) як типова особливість, викрадення (протиправне заволодіння) військового майна часто виявляється через досить тривалий час після вчинення злочину, а тому за таких обставин рух майна можливо визначити та прослідкувати по документах, за умов їх збереження та у зіставленні цієї інформації з оперативною інформацією та іншою, яка стосується події злочину.

Особа злочинця є основною сполучною ланкою криміналістичної характеристики злочину.

Ми поділяємо думку Г. А. Зоріна, який зазначає, що наслідком недостатньої уваги до особи злочинця є перетворення цього вчення в додаток до методики розслідування, що призводить до втрати інформації на тактичному та стратегічному рівнях [4, с. 11].

Г. А. Матусовський виконав загальну криміналістичну класифікацію осіб, які вчиняють економічні злочини, де насамперед виділив загальні закономірності особи «економічного» злочинця – осіб, які вчиняють різновиди економічних злочинів, об'єднаних в типові групи або підгрупи (злочини проти власності, підприємництва, кредитно-банківської діяльності та ін.) [5, с. 137–142].

Характеристику службових осіб, які вчиняють заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовим становищем, можна віднести саме до об'єднаної класифікаційної групи за спеціальними ознаками та характеристиками. Характерним для них є високий освітній, професійний та інтелектуальний рівень, високі галузеві практичні вміння та навички, водночас об'єднуючим початком для них є споживча психологія особистих корисливих інтересів.

Професор М. В. Салтевський службових осіб-розкрадачів розподіляє на три групи: «1) розкрадачі-ділки, що нерідко є організаторами, з явно вираженими негативними установками, схильні до різних афер. У минулому ці особи – хороші господарники, що знають виробництво, розбираються у фінансових, банківських операціях і розрахунках, товарообігу підприємства; 2) розкрадачі-рвачі (користолобці), схильні до корисливості, присвоєння чужого майна будь-яким шляхом. Це найчастіше активні учасники злочинних груп; 3) випадкові особи, що стали розкрадачами через різні обставини на роботі (виробнича залежність), в сім'ї, зловживання алкоголем, ведення нездорового способу життя» [2, с. 487–488].

Отже, щодо типових особливостей особи злочинця розглядуваної категорії злочинів (посада, військове звання, особливі риси характеру та інші), то 81% опитаних працівників прокуратури погодились з думкою, що це:

1) військові службові особи, які наділені організаційно-розпорядчими або адміністративно-господарськими обов'язками, офіцерського складу від капітана і вище, заступники командира з тилу, озброєння, інженерно-авіаційної служби тощо; командири, начальники різних ланок, керівники виробничих підприємств; начальники служб паливно-мастильних матеріалів, продовольчої, речової, фінансової, озброєння, інженерної, медичної тощо; військові службові особи департаментів МО України, пов'язані з фінансово-господарською діяльністю, а також особи, яким військове майно ввірено чи знаходиться у їх віданні (командири підрозділів, начальники складів, сховищ, арсеналів) як співучасники заволодіння майном службовими особами;

2) досвідчені й обізнані фахівці з питань організації військового господарства, матеріально-технічного, фінансового забезпечення, функціональної діяльності окремих служб, з практич-

ним досвідом не менше 3–4 років, мають навички оформлення фінансово-господарської документації, а також з питань юридичного супроводження господарської діяльності;

3) військовослужбовці, родини яких зазнають труднощів фінансового характеру, змушені винаймати житло, або такі, що мають тривалий досвід протиправного заволодіння військовим майном з метою власного збагачення;

4) особи віком 30–50 років з вольовими якостями керівника, комунікативні, водночас скритні, жадібні, байдужі до проблем держави, суспільства, Збройних Сил, своїх підлеглих, проте переймаються лише власними проблемами, володіють корумпованими зв'язками, пов'язані з приватними особами, що здійснюють збут майна, використовують різновиди майна в певному виробництві тощо.

Заслуговує на увагу і думка 35% опитаних військових службових осіб, що чим вище посада та звання в окремих командирів та начальників, тим більше спонукань системно заволодівати державним майном та впевненість у вседозволеності та безкарності через міцні корумповані зв'язки.

Про правильний напрям нашого дослідження та об'єктивність сформованої типової моделі особи злочинця – військової службової особи, свідчить не суперечливість наших поглядів та думки російських учених, що: «... преступник-офицер – это сложившаяся личность холерического темперамента, имеющая опыт агрессивного-насильственного поведения (приобретенный в военных училищах), исключительно корыстные побуждения (связанные и не связанные с карьеристскими устремлениями), испытывающая косвенное влияние представителей криминального мира (в том числе организованной преступности), обладающая психологией «временщика» и безразличная к судьбам подчиненных в частности и армии вообще» [6, с. 268].

Таким чином, використовуючи результати та узагальнення емпіричних даних, по-перше, можна стверджувати, що дані про закономірні кореляційні зв'язки між елементами криміналістичної характеристики протиправного заволодіння військовим майном військовими службовими особами можуть бути підставою для розробки типових слідчих версій. По-друге, знання криміналістичної характеристики цих злочинів сприятиме у визначенні типових джерел доказової інформації

і типового переліку доказових фактів, відповідно до змісту типових слідчих версій. Використання емпіричних даних та типової моделі криміналістичної характеристики також сприятиме алгоритмізації дій практичних працівників спеціалізованих прокуратур на певних етапах розслідування злочинних заволодінь військовим майном, що надасть нового якісного змісту складному процесу розслідування злочинів у військових формуваннях України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Хавронюк М. І.* Військові злочини : комент. законодавства / М. І. Хавронюк, С. І. Дячук, М. І. Мельник ; Відп. ред.: М. Д. Дрига, В. І. Кравченко. – К. : Видавництво А.С.К., 2003. – 272 с.
2. *Салтєвський М. В.* Криміналістика (у сучасному викладі) : [підруч.] / М. В. Салтєвський. – К. : Кондор, 2005. – 588 с.
3. *Криминалистика: методика расследования преступлений, совершаемых военнослужащими Вооруженных Сил Российской Федерации* : [учебник] / под общ. ред. докт. юрид. наук, проф. А. Н. Савенкова. – М. : Издательство «Юрлитинформ», 2007. – 608 с.
4. *Зорин Г. А.* Теоретические основы криминалистики / Г. А. Зорин. – Минск : Амалфея, 2001. – 608 с.
5. *Матусовский Г. А.* Проблемы формирования методики расследования преступлений, совершенных посредством расчетно-кредитных банковских операций / Г. А. Матусовский, О. П. Бушан // Проблемы законности. Республиканский межведомственный науч. сборник. – Харьков, 1995. – Вып. 29. – С. 137–142.
6. *Антонян Ю. М.* Личность преступника / Ю. М. Антонян, В. Н. Кудрявцев, В. Е. Эминов. – СПб. : Издательство «Юридический центр Пресс», 2004. – 366 с.

Давиденко В. С. Місце криміналістичної характеристики в системі окремої методики розслідування протиправного заволодіння військовим майном військовими службовими особами

Розглядаються актуальні питання криміналістичної характеристики протиправного заволодіння військовим майном військовими службовими особами. Визначено криміналістично-важливу інформацію для формування окремої криміналістичної методики, проаналізовано та висвітлено думки прокурорсько-слідчих працівників та військових службових осіб.

Ключові слова: криміналістична характеристика; предмет злочинного посягання; спосіб учинення злочину; слідова картина; особа злочинця; заволодіння військовим майном; військові службові особи.

Давиденко В. С. Место криминалистической характеристики в системе частной методики расследования противоправного завладения военным имуществом военными должностными лицами

Рассматриваются актуальные вопросы криминалистической характеристики противоправного завладения военным имуществом военными должностными лицами. Определена криминалистически важная информация для формирования частной криминалистической методики, проанализированы и освещены мнения прокурорско-следственных работников и военных должностных лиц.

Ключевые слова: криминалистическая характеристика; предмет преступного посягательства, способ совершения преступления; следовая картина; личность преступника; завладение военным имуществом, военные должностные лица.

Davydenko V. Place of criminalistics characteristic within the system of particular technique for investigation of military property misappropriation by military officials

The topical issues of criminalistics characteristic of misappropriation of military property by military officials are considered in the article. The information which is criminalistically important for forming particular criminalistics technique was determined, the ideas of prosecutors, investigators and military officials were highlighted.

Key words: criminalistics characteristic, the subject of a crime, the way of the crime, revealing traces, a criminal, acquisition of military equipment; military officers military officers.